

OILADA TARBIYAVIY MUNOSABAT TIZIMINING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Farhodov Fozilbek Baxrom o'g'li

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Talaba va o'quvchilarning
ijtimoiy faolligini oshirish markazi direktor o'rinbosari

Annotatsiya. ushbu maqola oilada tarbiyaviy munosabatlar tizimining o'ziga xos jihatlari atroflicha tahlil qiladi. Har bir oila o'zining noyob ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va psixologik muhitiga ega bo'lib, bu omillar bolaning shaxsiy kamolotida muhim rol o'ynaydi. Maqolada oila a'zolarining bir-biri bilan o'zaro munosabatlari, ota-onalarning tarbiyaviy uslublari, oiladagi psixologik iqlim va milliy qadriyatlarining ta'siri kabi jihatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy sharoitda oilaviy tarbiyaning dolzarb muammolari va ularning yechimlari bo'yicha tavsiyalar beriladi. Oilada sog'lom va samarali tarbiyaviy munosabatlarni shakllantirishning ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: oilada tarbiya, tarbiyaviy munosabatlar, oila psixologiyasi, ota-ona tarbiyasi, bola shaxsiyati, oilaviy qadriyatlar, milliy tarbiya, ijtimoiy muhit, zamonaviy oila, tarbiya uslublari

Kirish. Oila tarbiyasida demokratik yondashuv kattalarning kichiklar bilan iliq, do'stona munosabat o'rnatishga intilishi, kichiklarning mustaqil tashabbuslarini imkon qadar qo'llab-quvvatlashga harakat qilishi tarzida namoyon bo'ladi. Kichiklarga ishonish, ko'r-ko'rona nazorat qilishdan ko'ra ularni tushunishga intilish, ma'qullash va rag'batlantirish orqali kichiklardagi tashabbus va mustaqillikni ko'zgashga urinish bolalarda o'ziga ishonch paydo qiladi. Bunday yondashuvda tarbiya ikki tomonlama jarayonga aylanadi: kattalar kichiklarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatsalar, o'z paytida kichiklar turli tashabbuslar bilan chiqadi, mustaqil yo'sinda o'zlarida yezgu ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga intilishadi. Bunda muloqot kattalardan kichiklarga qarab yo'naltirilganidek, kichiklardan kattalarga tomon ham yo'naltirilib, ikki tomonlama xususiyatga yega bo'ladi.

Mavzuning dolzarbligi. Shuni hisobga olish kerakki, yeng yaqin kishilar qurshovida amalga oshirilgani uchun shaxsning ma'naviy-axloqiy sifatlarini qaror toptirishda oila tarbiyasi alohida mavqega yegadir. U muntazam va uzluksiz ta'sir ko'rsatish xususiyatiga yega bo'lgan amaliy tadbirlar majmuidan iborat bo'lgani sababli tez samara keltiradi. O'zbek oilalaridagi oila tarbiyasida ayollarning alohida o'rni bor. Juda qadim zamonlardan o'zbek oilalarida bola tarbiyasi bilan ayollar shug'ullanishgan. Yerkaklar, ayniqsa, otalar tarbiya jarayonida ko'proq bavoysita, ya'ni onalar orqali ishtirok yetishgan. O'zbek ayollari bolalarga otalarni juda sirli, oila va

uning a'zolariga doir barcha ikir-chikirlardan ham xabardor bo'lavermasligi kerak bo'lgan dono va qattiqqo'l zot sifatida ko'rsatishgan. Onalar o'z bolalarida otalarga hurmat, muhabbat, iftixordan tashqari, otadan cho'chib turish tuyg'usini ham uyg'otishga alohida ye'tibor berishgan. Shuning uchun ham bolalarga: «Otang bilib qolmasin!», «Otang bilsa, nima qilamiz?», «Otang bilib qolguday bo'lsa, yomon bo'ladi!» tarzidagi yondashuvlarni singdirishgan. Har qanday xatti-harakatning otalar nuqtai nazaridan baholanishi natijasida o'zbek oilalaridagi tarbiya jarayoni ancha samarali va bir qadar yengilroq kechgan.

Mavzu metodologiyasi. Oila tarbiyasi samarali bo'lishida har bir oilada o'rnatilgan turg'un an'analar ham muhim o'rin tutadi. An'analarga amal qilish va unga loyiq bo'lishga urinish kichiklarda muayyan yezgu shaxslik sifatleri shakllanishiga yordam beradi. Xullas, keyingi davrda shaxs shakllanishida oila tarbiyasi ijtimoiy tarbiyadan kam bo'lmagan mavqega yega yekanligi anglab yetildi. Bu hol oila a'zolari, kattalar, ayniqsa, ayollardan o'ta xushyorlik bilan ish olib borishni taqozo yetadi.

Tarbiya va tarbiyaviy munosabat har qanday jamiyat va har qanday mamlakat hayotida hal qiluvchi ahasiyat kab yetadi, Yosh avlodning tarbiyasi bilan yetarlicha shug'ullanmagan g'alq yoki mamlakat inqirozga yuz tutadi. Chunki har qanday mamlakatning rivojlanishi uchun moddiy va ma'naviy boyliklarni ishlab chiqarish to'xtovsiz ravishda yuksalib borishi zarur. Yosh avlodda ana shunday moddiy va ma'naviy qobiliyatlarini shakllantirish uchun uzluksiz ravishda faoliyat ko'rsatadigan tarbiyaviy faoliyat tizimi bo'lishini taqozo yetadi.

Tarbiyaviy munosabat tizimi jamiyat taraqqiyotining turli davrlarida turlicha mohiyatga yega bo'lib, har xil izohlandi. Shuning uchun ham turli auditoriyava ijtimoiy tabaqalarning tarbiyasi o'zgacha bo'ladi va bir-biriga qarama-qarshi turadi degan qarash hukmronlik qilgan. Tarbiyaviy faoliyat jarayonida tarbiyaning auditoriyaixarakterga yega yemasligi isbotlanadi. Chunki chindan ham bunyodkorlik va vayronkorlikning mohiyati har qanday ijtimoiy auditoriyavakili uchun ham bir xildadir. Ijtimoiy tarbiya maxsus muassasalar tamonidan amalga oshiriladigan pedagogik jarayondir. Xalqning o'zi yaratgan pedagoglik sa'natiga va boy merosiga asoslanishi ijobiy ahamiyatni kasb yetadi. Tarbiya jarayonida ijtimoiy tarbiya bilan birgalikda oila tarbiyasining uzviyligi va ustivorligi muhim hisoblanadi.

Ta'lim muassalaridagi tarbiyaviy munosabatlar jarayonining samaradorlik darajasi ko'p jihatdan tarbiyaviy faoliyat tizimining tashkil yetilishiga bog'liq. Tarbiyaviy munosabatlar tizimi mazmunan boy bo'lishi, umumiy maqsad va talabalar imkoniyatlariga mos bo'lishi kerak.

Tarbiya bevosita mamlakat hayoti, xalq tarbiya tizimi bilan mustahkam bog'langandir.

Tarbiyaviy munosabatlar jarayoni va tarbiya ishlarini olib borish murakkab bo'lgan bir butun jarayondir, binobarin, talaba shaxsining har tamonlama rivojlanib borishida turli xil sharoitlar ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim muassalarining vazifasi tarbiyaviy

faoliyat tizimini to'g'ri tashkil yetib va ba'zi sharoitlarning rolini faollashtirib talaba shaxsini kamol topishini ta'minlashdir.

Har qanday faoliyatning bosh maqsadi yosh avlodga to'g'ri tarbiya berish, ularning dunyoqarashini shakllantirishni bilish nazariyasining umumiy qonuniyatlari asosida hosil bo'lib, har qanday shaxs faoliyatida metodologik asos bo'lib xizmat qiladigan falsafa fanining roli beqiyosdir. Shuning uchun shaxs tarbiyasi jarayoni bilan shug'ullanadigan tarbiya falsafa fani bilan bog'liqdir.

Tarbiyaviy faoliyatga yo'naltirishda ta'lim muassasalaridagi tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil yetish shug'ullanganligi sababli pedagogika fani bilan uzviy bog'liqdir. Chunki pedagogika fani shaxs tarbiyasi va ularni o'qitish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan muassalarni amalga oshiradi. Tarbiyaviy faoliyat tizimini amalga oshirish va uning samaradorlik darajasi shaxsning qanday tarbiya topganligiga bog'liq. Shuning uchun tarbiyaviy faoliyat jarayoni tarbiyaviy faoliyat bilan bog'liq holda rivojlanganligi tufayli pedagogikaning qonuniyatlariga tayanadi.

Tarbiyaviy faoliyatga jalb qilish jarayoni - tarbiyalanuvchilarning ma'lum bir faoliyatlarida amalga oshiriladi. Bunda tarbiyalanuvchilarning ruhiy holatini bilmasdan turib, tarbiya jarayonida yuqori samaradorlikka yerishib bo'lmaydi. Shaxsning ruhiy holati va yosh xususiyatlarini o'rganadigan fan psixologiya fani hisoblanadi. Tarbiyaviy faoliyatni tashkil qilish shaxsning psixologik xususiyatlariga bog'liq bo'lganligi uchun psixologiya fanining yutuqlariga tayanib ish olib boradi.

Talabalarni to'g'ri tarbiyalash, ularga ta'lim berish jarayonida ular organizmining rivojlanish bosqichlariga ye'tiborni qaratish tarbiya tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Tarbiya jarayonida talabalarning ahloqiy sifatleri tarkib toptirish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Ahloq normalarini talabalar ongiga singdirish zarur. Ahloq normalari va ahloqshunoslik bilan yetika fani shug'ullanadi. Shunday yekan, tarbiya yetika bilan ham uzviy bog'liqdir.

Maxsus tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, tarbiya faqat tabiat tomonidan qo'yilgan moyilliklarga asoslangan holda ma'lum fazilatlarining rivojlanishini ta'minlaydi. Shaxsning rivojlanishiga ta'sir yetuvchi ta'limning o'zi rivojlanishga bog'liq, u doimo yerishilgan rivojlanish darajasiga tayanadi.

Ta'limning maqsadlari va usullari nafaqat talabaning yerishgan rivojlanish darajasiga, balki 'uning yaqin rivojlanish zonasiga' ham mos kelishi kerak. Faqat o'sha tarbiya yaxshi deb ye'tirof yetiladi, bu rivojlanishdan oldinda. Shaxs tarbiya bilan shakllanadi, u rivojlanishga olib boradi, hali kamolotga yerishmagan, lekin shakllanish jarayonida bo'lgan jarayonlarga ye'tibor beradi.

Tarbiyaning maqsadi - ta'lim nimaga intiladi, uning sa'y-harakatlari kelajakka qaratilgan.

Bugungi kunda OTMning asosiy maqsadi shaxsning aqliy, axloqiy, hissiy va jismoniy rivojlanishiga ko'maklashish, uning ijodiy imkoniyatlarini to'liq ochib berishdan iborat.

Bilimlar tizimini ongli ravishda o'zlashtirish mantiqiy tafakkur, xotira, diqqat, tasavvur, aqliy qobiliyatlar, moyillik va iste'dodlarning rivojlanishiga yordam beradi.

Ta'lim muassasasidagi tarbiya jarayoni o'qitish va ta'limni birlashtirgan yaxlit pedagogik jarayonning bir qismidir. Tarbiya jarayonining psixologik mohiyati talabani bir holatdan ikkinchi holatga o'tkazishdan iborat bo'lib, psixologiya nuqtai nazaridan tarbiya - bu shaxsdan tashqarida bo'lgan tajriba, bilim, qadriyatlar, me'yorlar va qoidalarni ichki holatga o'tkazish jarayoni. shaxsning ruhiy tekisligi, uning ye'tiqodlari, munosabati va xatti-harakatlariga.

Tarbiyaviy faoliyat - pedagog va talabalarning ongli ravishda tashkil yetilgan o'zaro hamkorligi, ta'lim oluvchilarning ijtimoiy va ma'naviy tajribasini, qadriyatlarini, munosabatlarini o'zlashtirishda faol faoliyatini tashkil yetish va rag'batlantirish.

Tarbiyaviy faoliyatning o'z maqsadlariga yerishganligini aniqlash uchun ta'limning prognozli va real natijalarini taqqoslash kerak. Tarbiyaviy faoliyatning natijalari deganda shaxs yoki jamoa yerishgan tarbiya darajasi tushuniladi.

Ta'limning zamonaviy tamoyillariga qo'yiladigan talablar

Ta'lim tamoyillari tarbiyaviy faoliyatning mazmuni, usullari va tashkil yetilishiga qo'yiladigan asosiy talablarni ifodalovchi umumiy boshlang'ich nuqtadir. Ular tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini aks yettiradi va pedagogik jarayonning umumiy tamoyillaridan farqli o'laroq, bular pedagoglarga ta'lim muammolarini hal qilishda rahbarlik qiladigan umumiy qoidalardir.

Ta'lim tizimi quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- ta'limning ijtimoiy yo'naltirilganligi;
- ta'limning hayot, mehnat bilan bog'liqligi;
- ta'limda ijobiylikka tayanish;
- ta'limni insonparvarlashtirish;
- shaxsiy yondashuv;
- tarbiyaviy ta'sirlarning birligi.

Tarbiyaning maqsadlari, shuningdek, har qanday inson faoliyatining maqsadlari butun ta'lim tizimini, uning mazmunini, usullarini, tamoyillarini qurishda boshlang'ich nuqtadir.

Maqsad - faoliyat natijasining ideal modeli. Ta'lim maqsadi - tarbiyaviy faoliyatning natijasi, shakllanishi kerak bo'lgan shaxsning fazilatlarini, holati to'g'risida oldindan belgilangan g'oyalar tarmog'i. Ta'lim maqsadlarini tanlash tasodifiy bo'lishi mumkin yemas.

Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, ta'lim maqsadlari jamiyatning o'zgaruvchan yehtiyojlari ta'sirida va falsafiy va psixologik-pedagogik tushunchalar ta'sirida shakllanadi. Ta'lim maqsadlarining dinamikligi, o'zgaruvchanligi ushbu muammoning hozirgi holati bilan ham tasdiqlanadi.

Bugungi kunda tarbiyaning maqsadi har tomonlama rivojlanishda shaxsga yordam berishdan iborat. Rossiya Federatsiyasining 'Ta'lim to'g'risida' gi qonunida ta'lim

‘shaxsning umumiy madaniyatini shakllantirish, uni jamiyat hayotiga moslashtirish, kasbni ongli ravishda tanlashga yordam berish’ vazifalarini amalga oshirishga xizmat qiladi.

Tarbiyaning maqsadi ma'lum darajada mavhum, haddan tashqari umumiy bo'lganligi sababli, u tarbiyaviy vazifalar majmuasini shakllantirish orqali konkretlashtiriladi va aniqlashtiriladi.

Tarbiyaning maqsad va vazifalarini amalga oshirish uning barcha ishtirokchilarining birgalikdagi sa'y-harakatlari bilan ta'minlanadi:

1. Pedagoglar, maslahatchilar, trenerlar, barcha darajadagi rahbarlar. Ular tarbiyaviy faoliyatning sub'ektlari bo'lib, uning tashkil yetilishi va samaradorligi uchun javobgardirlar.

“Talaba bilan yuzma-yuz turgan pedagog, - dedi Ushinskiy, - ta'limda muvaffaqiyat qozonishning barcha imkoniyatlarini o'z ichiga oladi.”

2. Ammo bu tarbiyaviy faoliyat uning ob'ektining hech qanday ishtirokisiz amalga oshirilishi mumkin degani yemas, ya'ni talabaning o'zi. Talabaning o'zi ta'lim ta'sirini sezishi yoki ularga qarshilik ko'rsatishi mumkin - ta'lim faoliyatining samaradorligi ham ko'p jihatdan bunga bog'liq.

3. Tarbiyaviy faoliyatning uchinchi ishtirokchisi, qoida tariqasida, u amalga oshiriladigan jamoadir. Jamoa o'z a'zolarining har biriga katta ta'sir ko'rsatadi va bu ta'sir ham ijobiy, ham salbiy bo'lishi mumkin. Albatta, jamoa, o'quv yoki ishchi guruhning o'zi pedagog yoki rahbar tomonidan ta'lim ob'ekti bo'lishi mumkin.

4. Va nihoyat, tarbiyaviy faoliyatning yana bir faol ishtirokchisi - bu ta'lim va mehnat jamoalari mavjud bo'lgan katta ijtimoiy makro muhitdir. Haqiqatni o'rab turgan ijtimoiy muhit har doim ta'lim natijalariga katta ta'sir ko'rsatadigan kuchli omil bo'lib xizmat qiladi.

Demak, ta'lim murakkab, ko'p omilli jarayondir. Uni tavsiflab, A.S.Makarenko shunday deb yozgan yedi: “Ta'lim keng ma'noda ijtimoiy jarayondir. U hamma narsani: odamlarni, narsalarni, hodisalarni, lekin birinchi navbatda va yeng avvalo odamlarni tarbiyalaydi. Ular orasida pedagoglar birinchi o'rinda turadi.

Talabalarga tarbiya berish jarayonida ularga individual tarzda yondashish har qaysi talabani o'z nazar-e'tiborida tutishdan, uning xususiyatlarini bilishdan, uni ijobiy xislatlariga tayanishdan, unga og'ir paytlarda muntazam yordam ko'rsatib borishdan va uni yaxshi xatti-harakati uchun rag'batlantirib turishdan iboratdir.

Talaba shaxsini o'rganish ham piravord maqsad, yemas balki ularga ta'lim-tarbiya berish uchun zaruriy shart-sharoitdir. Odatda tajribali auditoriyarahbarlari o'rganayotib tarbiya berish, tarbiyalayotib o'rganib borish qoidasiga amal qiladilar. Talabalarni o'rganishi bu pedagoglar uchun muvaffaqiyatli tarbiyalashning zaruriy shart-sharoiti bo'lib xizmat kiladi, tarbiyalash yesa o'z navbatida talabalarii kamol toptirish jarayonida ularni o'rganishning asosiy yo'llaridan biri auditoriyadatida foydalaniladi. Talabalarni o'rganish borasidagi ishlar shaxsini kamol topshirishning tabiiy tarzda faol ishtirok

yetish bilan, talabalarda zaruriy ma'naviy xislatlari va harakter xususiyatlarini tarkib topish bilan organik ravishda qo'shilib ketadi.

Talaba xulq-atvoridagi yakka-yarim uchraydigan va tasodifiy voqealarni yemas, balki uning shaxsida juda kup uchraydigan tipik xususiyatlarni o'rganmoq kerak. Shuni hisobga olish kerakki talabalar hamma vaqt o'sib kamol topib boradilar. Ularning qiziqishlari doim o'zgarib boradi, ularning ichki dunyolari doimo boyib boradi. Shuning uchun ham talabalarni faqat rivojlanishga o'rgatmoq va bu rivojlanishni faol boshqarib borish zarur. Talabalarni yanada yaxshi, har tomonlama o'rgatmoq uchun qilinadigan muomollalarning barcha imkoniyatlarida foydalanmoq lozim. Faqat talabalarining ayrim hatti-harakatlariga bu hatti harakatlar nomoyon bo'lishlarini tashkil yetish tajribalarini o'rganish va tahlil qilish asosida talabalarni o'rganishda amal qilishi lozim bo'lgan talablarni shunday ifodalamoq mumkin.

Shaxsni o'rganish ularga tarbiya va ta'lim berish sifatini oshirishga bo'ysindirmog'i lozim. Talabalarni muntazam tarzda o'rganish asosida boshlang'ich jamoaga hamda alohida talabalarga tarbiyaviy ta'sir yetishining yanada samarali usul va metodlarini tanlab olishga ijodiy yondashish mumkin bo'ladi. Talabalarining individual xususiyatlari, mayllari hamda qiziqishlarini qayd qilib berish bilangina cheklanib qolish noto'g'ri bo'lur yedi. Bu o'rganish asosida talabalarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olib, bular bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishini tashkil yetish muhimdir. O'z talabalarini yaxshi o'rganish demak, tashqi tomoniga yemas, balki ular hulq-atvor sabablarini o'rganishga ye'tibor bermoq darkor.

O'rganish metodlari qanchalik turli tuman bo'lsa, talabalarni shunchalik to'la va asosli o'rganishi mumkin bo'ladi. Talaba shaxsini o'rganishining asosiy metodlaridan biri uning ish faoliyati va hatti-harakatlarini o'rganishdan iboratdir. Ayni bir vaqtda qo'shimcha metodlar sifatida talabalar bilan, mazmun sifatida ish olib boradigan pedagoglar bilan talabalarining ota-onalari bilan suhbatlardan foydalaniladi. Talabalar insonlarni tahlil qilish va ular ish faoliyatlari natijalari tahlil qilish singari metodlar ham qo'llanadi. Talabalarni o'rganish metodikasi ta'sirchan bo'lmog'i kerak. Talabani o'rganish asosida uning harakteri va hulq-atvoridagi salbiy xususiyatlarining oldini olish ham ijobiy hislatlarni mustahkamlash yo'llarini belgilab olishda muhim ahamiyat kasb yetdi.

Auditoriya rahbari tarbiyaviy ishning turli bosqichlarida talaba hulq-atvorining ayrim tomonlarini o'rgatishga ye'tiborini qaratishi mumkin. Talabani har tomonlama o'rgatishga yerishmoq uchun dasturni oldindan yaxshi o'ylab tuzish, talabalarni o'rgatish rejasini, suhbat savollarini, insholar mavzularni tayyorlab olish zarur.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, inson faqat faoliyatda rivojlanadi, undan tashqarida rivojlanish yo'q. Talaba juda yoshligidan boshlaboq kattalar yordamida tashqi muhit bilan turli xil aloqada bo'ladi. Ta'lim muassasasi yoshida bu aloqalar o'qish va shu bilan bog'liq bo'lgan boshqa faoliyat bilan bog'lanadi va bular rivojlanish uchun manba sanaladi. Pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirilgan har qanday faoliyat shaxsning

aqliy va irodaviy rivojlanishiga ta'sir yetadi. Demak, talaba ulg'aya borgan sari uning faoliyati ham shakli va mazmuni bilan hamohang o'zgarib boraverar yekan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Quronboev Q.Q. Talabalarning ma'naviy-ijtimoiy faolliklarini rivojlantirishning pedagogik asoslari (Yoshlar tashkilotlari misolida): Ped.fanl.nomz. ... diss. – T.: 2000. – 155 b
2. Qo'ysinov O.A.Kompetentli yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyalarik: Dis. doktorlik(DSc)... avtoreferati– Toshkent: TDPU, 2019. – 38 b.;
3. Quronov M. O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim maktablarida milliy tarbiyaning ilmiy-pedagogik asoslari: Ped.fan.dok....diss. – T., 1998., b-316.:
- 4.G'oziev E.F. Tafakkur psixologiyasi. –T.: «Universitet», 1999.–48 b.